

Milan Mesić

OKTOBAR I RADNIČKO UPRAVLJANJE PROIZVODNJOM, CDD, ZAGREB 1982

Mnoštvo studija o oktobarskoj revoluciji najbolje ukazuje na do danas neapsolvirana pitanja iz perioda prvih godina boljševičke vlasti. Činjenica je je ruska revolucija imala, a i danas ima, značajne reperkusije na međunarodni radnički pokret objašnjava rasprostranjeni interes onih koji nastoje upoznati i promisliti bitna pitanja socijalizma kao projekta i socijalizma kao deklarativne prakse. Bez obzira iz koje tradicije potekao, svaki istraživač oktobra, kao savremenik današnjeg podeljenog sveta, često izražava neku vrstu idiosinkrazije prema predmetu studija. Naime, socijalni status, boja pasoša i idejna orijentacija svakog potencijalnog istraživača oktobarske epohe određuju, na neki način, ne samo predznak njegovog stava, nego i odabir pojedinog problema ispitivanja. Izuzev nekoliko kapitalnih dela (Carr, Minc, Chamberlain), koja sve više zaslužuju status nezaobilaznog priručnika u izučavanju oktobarske revolucije, obilje naslova s područja sovjetologije ukazuje nam na obrađene parcijalne probleme. Doista, gotovo da nema aspekta materijalnog ili duhovnog života koji je izmakao kritičkom ili bar analitičkom duhu savremenika oktobra ili novijih istraživača sve do naših dana. Od prvih godina boljševičke vlasti pisalo se o svemu: o staroj i novoj ruskoj inteligenciji, o putovima pravoslavne crkve u komunističkoj Rusiji, o promašajima i uspesima u spoljnoj politici, o bajci pre i posle revolucije, o nacionalnom pitanju, pa čak i o dečjim igračkama pre i posle revolucije.

Jedno od najvažnijih pitanja dana (meseci i godina) oktobarske epohe bio je problem normalizacije u zemlji koja je nemilosrdno izložena ratnim pustošenjima. Upravo je problem organizacije proizvodnje u prvim godinama vlasti Sovjeta narodnih komesara predmet rasprave *Oktobar i radničko upravljanje proizvodnjom*. Nakon prikaza sadržaja Mesićeve studije ukazao bih na značaj i potrebu istraživanja ovakve orijentacije, te rezimirao nekoliko prigovora koje knjiga, svakako, zaslužuje.

Raspravu, zapravo unekoliko skraćenu i prerađenu doktorsku disertaciju, čine sedam poglavlja: *Društveno-historijske pretpostavke socijalističke revolucije u Rusiji, Borba za radničku kontrolu nad proizvodnjom, Od radničke kontrole do radničkog (samo)upravljanja proizvodnjom, Kontroverze o organizaciji proizvodnje i socijalizam, Ratni komunizam, Rasprava o sindikatima, Oktobar i međunarodni radnički pokret — počeci kontroverzi, Oktobar i radničko upravljanje proizvodnjom*.

U obaveznom uvodnom poglavlju autor nas upoznaje ne samo sa statističkim podacima u dorevolucionarnoj Rusiji, već i s nekim fundamentalnim terminima (npr. mir, »permanentna revolucija« i dr.) i s imenima (Tkačov, Parvus i dr.) koja prosečnom čitaocu ne moraju biti već poznata. Dakle, nije nužno biti dobar poznavalac oktobarske epohe jer se tekst može relativno lako pratiti. Nadalje, u istom poglavlju, koje zaprema gotovo četvrtinu knjige, inkorporirana su Marxova i Engelsova gledišta o mogućnosti revolucije u Rusiji, kao i opservacije klasika marksizma + Lenjin o pitanjima proizvodnje nakon trjumfa socijalističke revolucije. Na taj način autor je jasno odredio svoju poziciju, ali i rakurs gledanja na dorevolucionarne i postrevolucionarne događaje i ljude. Istina, time se obezbeđuje usmerenje pažnje na strategiju revolucije kod boljševičkih teoretičara (u prvom redu Trocki i Lenjin), ali se zato događa da se previđaju ostali eminentno socijalistički koncepti, pa čak i da se spominjanje oficijelne socijaldemokratske snage (menjševici) ograniči na par generalnih fraza u svega pet redaka. No, umesto da piscu ove studije prigovaramo za ono što je propustio, radije pogledajmo ono što je urađeno.

Na nekoliko stranica Mesić koristi za svoju temu relevantne fragmente iz »Države i revolucije«. Valja imati na umu da je takva »Država i revolucija« mogla nastati samo tada kada je i napisana: avgust-septembar 1917. Ponesen atmosferom masovnih revolucionarnih zbivanja u zemlji, Lenjin na nekim mestima piše poput radikalnog libertera. Pažljivom čitaocu nije teško uočiti da ovaj Lenjinov spis odudara od gotovo svega što je napisao do tada i posle 25. oktobra, već i da nije slobodan od vidljivih unutrašnjih protivrečnosti. Autor ispravno primećuje da Lenjin dotiče pitanja upravljanja i mogućnost birokratizacije nakon pobeđe socijalističke revolucije, ali da je problematika organizacije proizvodnje ostala nerazrađena i ograničena na aspekte evidencije i kontrole. Na kraju prvog poglavlja čitamo objektivni zaključak: »Boljševici, kao ni druge radničke političke grupacije i sindikati, nisu teorijski i politički bili pripremljeni da se na visini povijesnog zadatka suoče s autentičnim pokretom klase za radničku kontrolu, kao što nisu bili spremni da se suoče sa sovjetima 1905. godine« (str. 50). Pri završetku poglavlja uočavamo sitan propust. Naime, u obimu od četvrtine stranice Mesić gotovo doslovno prepisuje ono što je već ranije na jednom mjestu napisao (up. str. 32 i 49).

U drugom poglavlju reč je o samoorganizaciji radnika i seljaka, ali i o nastojanjima partija u jačanju svojih pozicija u periodu nakon februarske revolucije. Sasvim opravdano najviše prostora zauzele su stranice o sovjetima i fabzavkomima. Korektan prikaz genze, značaja i gašenja sovjeta iz 1905. i renesanse ovog oblika autonomnog samoorganiziranja proletarijata početkom 1917., na žalost, nije doveden do kraja. Autor nam je skrenuo pažnju na različita gledišta o sovjetima unutar rukovodstva boljševičke partije. U Molotovljevom programu od 28. februara sovjeti nisu ni spomenuti. Kada je Lenjin u aprilu objavio parolu »Sva vlast sovjetima«, iznenadio je ne samo svoje protivnike, nego i saradnike iz rukovodstva partije. No, prema Mesićevoj interpretaciji, ispada da je Lenjin vizionarski sagledao ulogu sovjeta u strategiji revolucije, jer se u aprilu

konfrontirao većini boljševičkih lidera. Ne treba, ipak, smetnuti s uma da je Lenjin u prvom redu bio real — političar, pa je njegova aprilska preferencija sovjeta samo logičan potez taktičke prirode. Naime, kako je za njega pitanje vlasti osnovno pitanje revolucije, već postojeća institucionalna forma sovjeta učinila mu se pogodnom za prerastanje iz faze dvovlašća u puno zadobijanje vlasti sovjeta. Neposredno nakon događaja od 2—5. jula on radikalno napušta parolu »Sva vlast sovjeta« optužujući sovjete za izdaju i pomaganje kontrarevolucije. Nije potrebno posegnuti za disidentskom literaturom da bi se došlo do velikih otkrića o Lenjinovom lavi-ranju prema snazi i slabostima sovjeta. Dovoljna je elementarna analiza teksta »K lozungam« (O parolama). Lenjin tu otvoreno priznaje da bi parola prelaska sve vlasti u ruke sovjeta tada, sredinom jula, značila obmanjivanje naroda, donkihottstvo ili ironiju. Istini za volju, u istom spisu on predviđa pojavu sovjeta u novoj revoluciji i ističe da će se tada izjasniti za izgradnju države po tipu sovjeta. I, doista, čim su sovjeti pokazali svoj revolucionarni naboj — povodom pokušaja Kornilovljevog vojnog puča, prestaje Lenjinovo neprijateljstvo prema njima. A neposredno pred izbivanje oktobarskog oružanog ustanka, na I sveruskoj konferenciji fabričkih komiteta (17—22. X 1917.), on favorizira revolucionarnu ulogu fabričko-zavodskih komiteta nazivajući ih ustaničkim telima. No priča o ovim autentičnim organima autonomne akcije radnika započinje pola godine ranije, a u opsežnoj literaturi o ruskoj revoluciji nedovoljno je rasvetljena. Bez ograde možemo primetiti da rasprava o radničkoj kontroli zauzima centralno mesto ne samo po tome što se podudara s glavnom temom studije, nego i zato što se o organima radničke kontrole kod nas nedovoljno pisalo. Zato bih se nešto duže zadržao na raspravi o radničkoj kontroli.

Kao organi političkog predstavljanja fabzavkomi su nicali širom Rusije iz atmosfere januarsko-februarskih štrajkova i radničkih nemira. Njihova brojnost, potencijalna politička snaga i relativna nezavisnost od političkih ideologija doveli su Privremenu vladu u situaciju da zakonski ograniči njihovo širenje. Dekretom od 23. aprila 1917. godine regulira se postojanje i aktivnosti fabričkih komiteta nastojeći sprečiti njihovo prerastanje u političku snagu. Nije samo Privremena vlada uočila snagu organa radničke kontrole, već su razne socijalističke grupacije nastojale kroz njih ojačati svoj uticaj na proletarijat. Tako, na prvoj konferenciji petrogradskih fabričkih komiteta (30. maj — 5. jun 1917. godine) boljševici već imaju za sebe većinu i, nasuprot manjševicima i socijal-revolucionarima, uporno zahtevaju provođenje radničke kontrole. Međutim, nijedan partijski aktivista ili teoretičar nije mogao pobliže odrediti šta je to, zapravo, radnička kontrola. Na ovom mestu ne možemo prećutati Mesićevu umesnu objekciju o Lenjinovom odnosu prema ovom postignuću borbe radničke klase. »Lenjin je ocijenio da u radničkim krugovima raste svijest o proleterskoj kontroli, i kao što je u pogledu državne vlasti bio svjestan da je revolucija dala originalno rješenje te je napustio vlastitu formulu, tako je i u pokretu za radničku kontrolu nad proizvodnjom vidio revolucionarnu samodjelatnost masa. Shvatio je da je radnička kontrola izravno uperena protiv postojećeg poretka u cjelini i da se na nju treba osloniti i podržati je nasuprot sva-

kog pokušaja njena razvodnjavanja. On (još) nije nastojao osmisliti konkretne momente kontrole. Mislim da neću pogriješiti ako ustvrdim da je Lenjina prije svega zanimala politička mobilizacija klase, bez obzira na to preko kojeg pitanja, oblika ili puta nastupa nova 'faza, revolucije« (str. 67).

Pokret radničke kontrole, premda nastao spontano, bez partijskog tutorstva, ipak nije bio slobodan od partijskih agitatora i od konkurentske borbe vodećih socijalističkih partija i grupacija. Nakon oktobarskog ustanka za organe radničke kontrole počinje nova era. Premda je u prvim danima svoje vlasti Sovjet narodnih komesara na dnevnom redu imao goruća pitanja rata i učvršćivanja vlasti, ipak se u prvim dekretima spominju i ekonomska pitanja. Pokret radničke kontrole postaje legitiman, ali se, istovremeno, njegove kompetencije proširuju, tako da on postepeno nadrastala svoju prvobitnu svrhu nadziranja proizvodnje, te postaje organom radničkog upravljanja proizvodnjom. Pravni akt kojim se ozakonjuje aktivnost organa radničke kontrole izglasan je početkom novembra pri komesarijatu rada, i u formi *Uredbe o radničkoj kontroli* prihvaćen je 14. novembra 1917. godine od Sveruskog centralnog izvršnog komiteta sovjeta i Sovjeta narodnih komesara. Dok je Privremena vlada svojim aprilskim dekretom nastojala ograničiti aktivnosti fabzavkoma, vlada narodnih komesara, svojom *Uredbom o radničkoj kontroli* koja je nastala na osnovu Lenjinovog nacрта, proklamirala je inkorporaciju organa radničke kontrole u državne organe. Mesić oštroumno zapaža da je subordinacija lokalnih organa radničke kontrole organima sovjeta radničkih, vojničkih i seljačkih deputata odgovarala prevladajućim nastojanjima prema kojima se u radničkoj državi sve institucije, pre ili kasnije, pretapaju u državne organe jer je to okvir njihovog postojanja. Međutim, već je tu sadržana klica krute etatizacije čak i najmanjih proizvođačkih jedinica. Alternativa potčinjavanju organa radničke kontrole lokalnim sovjetima ili sindikatima bila je prerastanje u federalne organe samoupravljanja. U svakom slučaju, jasno je da su organi radničke kontrole bili samo privremeni oblik organiziranja radničke klase u privrednom životu zemlje. Nije bila potrebna državna represija da bi se ugušio autonomni pokret radničke kontrole; favoriziranje sindikata i institucionalno potčinjavanje fabzavkoma državnim organima umrtvili su aktivnost i namere organa radničke kontrole.

U sklopu trećeg poglavlja autor razmatra stavove anarhista, anarhokomunista i anarhosindikalista o pokretu radničke kontrole i o organizaciji proizvodnje. Za potrebe svoje studije Mesić nam pruža sasvim solidan pregled u prvom redu anarhosindikalističkih viđenja proleterskih proizvodnih organizacija i socijalizacije proizvodnih jedinica, kao i njihov stav prema potrebi radničkih partija. No, koliko ne bi bilo fer prećutati autorov korektan prikaz anarhosindikalističkih stavova, toliko ga, s druge strane, ne može mimoći prigovor da o Mahnou piše iz druge ruke, iako (ili možda baš zato što) ne izražava svoj stav. Naime, umesto prezentiranja dva suprotna iskaza o Mahnoovim partizanima i njihovim vezama s privrednim životom grada, bilo je umnogome kompetentnije spomenuti delove iz Mahnoovih memoara koji opisuju pokušaje saradnje sela i grada.

Interesantna su autorova zapažanja o nacionalizaciji industrije kao i o motivima kritike organa radničke kontrole. Ali u narednom poglavlju, o organizaciji proizvodnje u socijalizmu, prezentacija Lenjinovih stavova o rukovođenju proizvodnjom daleko su ispred Mesićevih objecka koje ne idu dalje od apologetike Lenjinove politike.

Posle pregleda procesa etatizacije i birokratizacije sindikata u periodu »ratnog komunizma«, autor iscrpno razmatra različite koncepcije u okviru velike rasprave (po nekima je to poslednja diskusija u rukovodstvu partije vođena na demokratskim principima), iz 1920. i 1921. godine, koja je nama poznata pod imenom diskusija o sindikatima. Uz stranice o radničkoj kontroli, poglavlje o sindikatima svakako je najiscrpniji i najargumentiraniji deo knjige. Poglavlje koje potom sledi — o počecima kontroverzija naspram oktobra u međunarodnom radničkom pokretu — kao da je nakalem-ljeno na sve što je u knjizi prethodno napisano. Nekako se organski ne uklapa. Naime, u njemu su pokazana gledišta Kautskog, Rose Luxemburg i Bertranda Russella o ruskoj revoluciji.

I, konačno, u obliku trinaest koncizno izrečenih teza o ruskoj revoluciji autor završava svoju studiju. Izdvojio bih samo dve završne napomene koje su mu ujedno poslužile kao polazne pretpostavke. Prema prvoj, oblici organizacije proizvodnje ni u kom slučaju nisu vrednosno, klasno, društveno neutralni. Organizacija proizvodnje je, dakle, bitno klasno pitanje. A druga teza, do koje je autoru veoma stalo (naglašava je i na početku i na kraju rasprave: vidi str. 2, 199 i 200), odriče kauzalnu vezu između etatističke organizacije proizvodnje i socijalne revolucije, te upućuje na činjenicu da je socijalna revolucija ostavila trag zbiljske alternative — samoupravljanje proizvodnjom — koji je, trag, zbrisan reduciranjem socijalne revolucije na političku.

Na kraju, svoje primedbe sažeo bih u tri postavke.

1. Budući da nema kritike bez određivanja pozicije, pisac ove rasprave predstavio nam se kao marksista. Takav odabir nužno implicira referencijalni okvir, kategorije u kojima se misli, pa čak i izbor frazeologije. Zato se i moglo dogoditi, recimo, da autor propusti i u poglavlju o sovjetima i u onom o kontroverzama u okviru međunarodnog radničkog pokreta s obzirom na rusku revoluciju, da promisli teze A. Pannekoeka i O. Rühle, a da ne spominjem manje poznate teoretičare poput Hermana Gortera.

2. Mesić nekritički prihvata i koristi etiketiranje teoretičara koji se bave ruskom revolucijom i kasnijim razvitkom sovjetskog društva. Distinkcija između sovjetske oficijelne literature i one građanske bez obzira koliko bila teorijski jasna pokazuje i svoju ograničenu operacionalnost, pa čak i neprikladnost. Kao što postoje radovi sovjetskih autora koji prema svojim pristupima i otkrićima odudaraju od oficijelnih tumačenja oktobarske i postoktobarske epohe, s druge strane u delima građanskih autora mogu se naći mesta koja bi sovjetski partijski teoretičari vrlo rado pozdravili, pa čak i potpisali. Uostalom, ako i dozvolimo neupitnost podele na građanske i oficijelne sovjetske teoretičare, kuda ćemo svrstati radove naših mark-

sista i nemarksista koji pišu o oktobarskoj epohi. Da li su oni šticenici Istine slobodni od ideoloških interesa, koji opterećuju navedene kategorije proučavalaca oktobra, i isto tako oslobođeni emocionalnog naboja disidentske literature? A kud spadaju disidentski pisci koji (još) nisu građanski? Moja sasvim načelna primedba može se maksimalno skratiti: s etiketiranjem autora radova o oktobarskoj revoluciji, kao i sa svakim drugim etiketiranjem, treba biti, u najmanju ruku oprezan.

3. Rasprava »Oktobar i radničko upravljanje proizvodnjom« rezultat je višegodišnjeg autorovog rada na tom području. Dokumentirani iskazi, te bogati izbor literature kojom se koristi ukazuju na ozbiljnost pristupa i kod čitaoca izazivaju dužan respekt prema tuđem radu. Uz već izraženo poštovanje prema uloženom trudu koji stoji iza ove studije, ne možemo a da ne primetimo da se, i uz neznatnu dopunu izbora literature, iz korištenih izvora moglo više izvući.

Andreja STOJKOVIĆ